

Kraków, 2020-01-14

prof. dr hab. Piotr Borek
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków
e-mail: bor@up.krakow.pl
tel. 608017212
adres do korespondencji: Przysieka 169a, 32-241 Kozłów

Uniwersytet Wrocławski Dziekanat Wydziału Filologicznego (6)		
Wpłynęło do WF	27 -01- 2020	Załącznik
Wpł. do jedn. org.	Date	Symbol
Znak sprawy		

**Recenzja pracy doktorskiej mgr Justyny Matkowskiej pt.
*Wizerunki kobiet romskich w literaturze polskiej i romskiej w latach
1956–2016. Studium porównawcze, napisanej pod kierunkiem
dr hab. prof. UW r Justyny Bajdy***

1

Dysertacja doktorska mgr Justyny Matkowskiej (obejmująca 202 strony wydruku komputerowego) w moim przekonaniu spełnia ustawowe wymagania stawiane kandydatom do uzyskania stopnia doktora. Poświadcza to zarówno wybór istotnego w badaniach humanistycznych tematu, jak również zakres materiału interpretacyjnego. Należy zauważyć, iż dla eksplikacji nadrzędnego zagadnienia doktorantka wyzyskała sześćdziesiąt dzieł poetyckich i prozatorskich (trzydzieści cztery polskie tomiki liryczne i narracje oraz dwadzieścia sześć analogicznych utworów romskich), a ponadto sto kilkadziesiąt wybranych opracowań dotyczących kultury cygańskiej drugiej połowy XX i początku XXI stuleci. Sądzę, że dobór literatury podmiotu i przedmiotu uznać wypada za wystarczający, choć oczywiście można było poszerzyć *spectrum* o ogólniejsze opracowania dotyczące na przykład mniejszości etnicznych i narodowych. Również upomniałbym się o pełniejsze ujawnienie świadomości genologicznej doktorantki – na równi bowiem traktuje ona przekazy poetyckie oraz deskrypcje prozatorskie (choćby o charakterze dokumentarnym lub historycznym), a przecież konwencja gatunkowa również miała niebagatelny wpływ na kreowanie literackich wizerunków romskich.

1

II

Sprawą istotną okazuje się również wytyczenie cezur temporalnych. Pod tym względem można się zgodzić z mgr Justyną Matkowską, iż rok 1956 miał ważne znaczenie dla rozwoju kultury romskiej - a mianowicie wydanie podówczas pierwszego tomiku poezji Bronisławy Wajs (Papuszy) *Pieśni Papuszy. Papuśakre Gila*. Za wyznaczeniem tej daty przemawia zarazem fakt, iż w przypadku autorki *Lesie, ojczy mojej* możemy mówić o zainicjowaniu przez nią kobiecej liryki romskiej w Polsce. Z kolei finalna cezura czasowa motywowana jest zgromadzeniem przez p. J. Matkowską możliwie najnowszych utworów literackich (polskich i romskich), w których pojawia się motyw Cyganki.

Przechodząc do omówienia wyzyskanej w pracy metodologii, zgadzam się z autorką, iż w przypadku porównawczego studium na temat wizerunków kobiet cygańskich w literaturze polskiej i romskiej szczególnie przydatne okazuje się instrumentarium badań komparatystycznych (kulturowych), a w jego obrębie romologii (*Romani studies*) pojmowanej jako interdyscyplinarne dociekania nad etnosem romskim w polskiej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Badaczka odwołuje się ponadto do narzędzi analizy filologicznej, antropologii literackiej oraz imagologii. Co prawda można było nieco pogłębić wykorzystanie tej ostatniej (na przykład poprzez wieloaspektową deskrypcję autoobrazów, heterobrazów i metaobrazów), gdyż pozwoliłoby to na dokładniejsze uchwycenie redukcjonistycznego ujęcia stereotypu literackiego w budowaniu wizerunków Cyganki - oceniając jednak sumarycznie: przywołane przez doktorantkę metody analizy oraz interpretacji dzieł poetyckich i prozatorskich w zupełności wystarczyły dla sformułowania konkluzji o spłaszczonym i subiektywnym kreowaniu postaci romskich.

III

W zakresie kompozycji rozprawy doktorskiej dostrzec można uporządkowanie oraz jasno wytyczoną linię eksplikacyjną. Całość dysertacji została podzielona na dwa obszerne rozdziały (a w ich obrębie zawarto kilka tematycznych podrozdziałów), w

których mgr J. Matkowska omówiła kolejno: miejsce kobiety w społeczności i kulturze romskiej (tożsamość etniczna Cyganek fundowana na więzi z „narodem”, przestrzenią, wierzeniami oraz obyczajami; pozycja *Romni* w grupie społecznej i rodzinie), a następnie wizerunek kobiety romskiej w literaturze polskiej i romskiej (kreacja Pramatki Natury, żony i matki, wędrownicy, „obiekty” miłości, artystki oraz deskrypcja Papuszy jako poetki cygańskiej). Pierwsza część pracy stanowi kulturowe i historyczne tło nadrzędnego tematu. Badaczka zrekapitułowała w tej partii dysertacji informacje o dziełach polskich, które powstawały na przestrzeni stuleci, a dotyczyły (w różnym zakresie) kobiet romskich, ujawniła sporą erudycję w odniesieniu do stanu badań romologicznych na świecie i w Polsce, a ponadto zarysowała niejednorodność etnosu romskiego (charakterystyka grup oraz ich wzajemnych relacji). Za szczególnie ważne uznaje te fragmenty, w których p. mgr Matkowska próbowała przedstawić siatkę terminologiczną poświęconą zagłądzie Romów w czasie II wojny światowej (np. wywód o niejednoznaczności słowa *Porrajmos*), a ponadto konteksty kulturowe kreowania postaci Cyganek (na przykład malarska tradycja maryjnych wizerunków, czy ślady hinduistycznego kultu Wielkiej Bogini). Te ostatnie zostały tak dobrane, by stanowiły podłoże do rozważań komparatystycznych (i transkulturowych), opartych na materiale pisarstwa literackiego.

Głównym trzonem tematycznym rozprawy (paralelnym z formułą tytułową pracy) okazują się eksplikacje wybranych dzieł poetyckich oraz prozatorskich, które pomieszczono w rozdziale drugim. Autorka „studium porównawczego” zarysowała na wstępie tradycję motywów romskich w sztuce europejskiej, zwracając szczególną uwagę na pisarzy, podejmujących problematykę cygańską w swoich utworach. Rekonesans dokonany w rozległym materiale źródłowym doprowadził p. J. Matkowską do wniosku, iż współcześnie pisarstwo romskie najliczniej reprezentują twórcy z kręgu europejskiego, a w mniejszym zakresie reprezentanci Ameryki Północnej. W sumie doktorantka wskazała kilkudziesięciu literatów ze środowiska Romów, których dorobek cieszy się powszechnym uznaniem (warto w tym miejscu zwrócić uwagę na zróżnicowanie tematyczne i gatunkowe tych osiągnięć, z których część spisana została w języku *romani* – od tekstów autobiograficznych, przez

poetyckie liryki, aż do utworów przeznaczonych dla czytelnika dziecięcego - baśni, legend i bajek).

Respektując chronologiczny porządek doboru tekstów, autorka dysertacji zastosowała zarazem kryterium tematyczno-problemowe porządkowania literackiego materiału - stąd wyodrębnienie kolejnych ról i wizerunków, które twórcy polscy i romscy przypisywali kreowanym przez swoje piarstwo cygańskim niewiastom. Za najważniejsze w dysertacji uznać wypada pierwsze w polskich badaniach romologicznych całościowe omówienie twórczości romskiej ostatnich dekad. Mam na uwadze dobór autorów cygańskich żyjących w Polsce (np. Miklosz Deki Czureja, Edward Dębicki, Edward Grafo Głowacki, Tadeusz Kamiński, Izolda Kwiek, Jan Mirga, Teresa Mirga, Stanisław Stahiro Stankiewicz, Don Wasyl Szmidt), którzy szczególną pieczę otoczyli topos Cyganki, prowadząc za sprawą dzieł literackich swoisty dialog ze stereotypowymi ujęciami postaci. Najpełniej doktorantka zobrazowała to zagadnienie figurą koła (na s. 183), w które wpisała z jednej strony ideał kulturowy (a w jego obrębie pozytywy: dziewictwo, cnota, czystość, wierność i oddanie, postuszność, kontrolowana seksualność, mądrość, pracowitość, macierzyństwo), z drugiej zaś stereotyp kobiety romskiej (rozwiązłość, swoboda, nieczystość, nieuczciwość, dzikość, niekontrolowana seksualność, spryt, lenistwo, skłonność do kradzieży cudzych dzieci). Doktorantka - poprzez analizę bogatego materiału polskiego i romskiego - doszła do bardzo ważnych konstatacji, wskazując na różne postaciowanie bohaterek cygańskich. Zasadnie podkreśla wpływ norm obyczajowych i wspólnotowych (*romanipen*) na artykulację pewnych aspektów kobiecości. O tabuizowaniu przez pisarzy romskich decyduje, jej zdaniem, głównie kodeks zasad i norm zwyczajowych, uznawanych przez społeczność za prymarny względem obowiązujących w państwie „większościowym” praw i tradycji. Obydwa korpusy literackie, które wrocławska humanistka poddała komparatystycznej eksplikacji, poświadczają zarazem, iż polscy twórcy zdecydowanie mocniej kultywują stereotypowe wizerunki *Romnina*, choć również dostrzec można ten rodzaj twórczej kreacji w piarstwie Romów. Punktem wspólnym okazuje się waloryzacja dorobku Papuszy - podziwianej i cenionej przez romskich i polskich pisarzy za

ponadprzeciętny talent oraz skomplikowane meandry życia, które jednakowoż przyczyniły się do zbudowania jej legendy jako pierwszej romskiej poetki w Polsce.

IV

Mgr Justyna Matkowska zaprezentowała w rozprawie doktorskiej solidne kompetencje filologiczne oraz kulturoznawcze. Jako przedstawicielka środowiska romskiego, znająca też język *romani*, potrafiła z bardzo dobrym skutkiem (ale też należyтым obiektywizmem, potrzebnym zwłaszcza w badaniach porównawczych) zestawić dwa wizerunki kobiet romskich, jakie modelowano w pisarstwie romskim i polskim w ostatnich dekadach. Pożytku tak pomyślanej dysertacji nie trzeba uzasadniać. Uświadamia ona nie tylko ewoluowanie patrzenia na „obcych” wśród swoich, ale też zmienność samej autokreacji na przestrzeni lat. Doktorantka jest świadoma, iż w dobie przemian cywilizacyjnych, a zwłaszcza obyczajowych, zakłócenia tradycyjnej romskiej hierarchii poprzez wyedukowane młode pokolenie (oraz coraz większą emancypację kobiet) stają się faktem, a świat cygańskich wartości zanika. Właściwie kultywowany jest z całą pieczołowitością jeszcze w literackim zwierciadle. Badaczka wysuwa także jeden znamienity wniosek: dostrzega mianowicie, iż o ile romskie niewiasty do dziś stanowią inspirację dla polskich literatów, o tyle trudno znaleźć wpływy odwrotne. Romowie nie czerpią z bogactwa pisarstwa autorów polskich (za wyjątek uznany został Karol Parno Gierliński). W przypadku cygańskiego pisarstwa – ukierunkowanego na polskiego odbiorcę – można mówić o takiej autoprezentacji etnosu romskiego, który utrwala idylliczny i artystyczny wizerunek Cyganów.

V

Dysertacja doktorska *Wizerunki kobiet romskich w literaturze polskiej i romskiej w latach 1956–2016. Studium porównawcze* stanowi ważne dokonanie naukowe i zasługuje na wysoką ocenę. Autorka wykorzystala obszerny materiał i sformulowała konstatacje, które zasługują na szerszą prezentację w postaci publikacji. Mam tu na uwadze nie tyle całość dysertacji, gdyż jej pierwsza część ma charakter rekapitulacji

stanu badań i przeglądu tematyki kobiecej w badaniach romologicznych, ile rozdział zasadniczy rozprawy. Co prawda niektóre eksplikacje wymagają poszerzenia lub wzbogacenia o pogłębioną analizę filologiczną, jednak po odpowiednich poprawkach i uzupełnieniach wybrane podrozdziały warto opublikować na przykład jako serię artykułów.

W zakresie kształtu językowego praca zasługuje na pochwałę (podobnie jak w przypadku struktury dysertacji) – w całości przedstawionego do zaopiniowania wydruku komputerowego rozprawy znalazłem zaledwie kilka potknięć interpunkcyjnych. Doktorantka należycie dobiera cytaty z dzieł literackich oraz kompetentnie przywołuje wcześniejsze ustalenia badawcze dla prowadzenia swojego interesującego wywodu.

Sumując opinię, podkreślę raz jeszcze wartość podjętego tematu dla badań humanistycznych (nie tylko historii literatury). Mając na uwadze zalety merytoryczne oraz wysoki poziom wywodu naukowego, formułuję pozytywną konkluzję w odniesieniu do recenzowanej pracy i proszę Radę Dyscypliny Naukowej *Literaturoznawstwo* Uniwersytetu Wrocławskiego o dopuszczenie p. mgr Justyny Matkowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. Bałk